

Ferhat Koca, Prof.Dr.

1956 yılında Kayseri’de doğdu. Kayseri Yüksek İslam Enstitüsü’nden mezun oldu (1979). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde “İslâm Hukukunda İkrar” adlı teziyle yüksek lisansını (1988), “İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis (Daraltıcı Yorum)” adlı araştırmasıyla doktorasını (1993) tamamladı. 1997’de doçent, 2004’te profesör oldu. Halen Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 1060
İSAM Yayınları 6
İlmî Araştırmalar Dizisi 4

© Her hakkı mahfuzdur.

**İSLÂM HUKUK METODOLOJİSİNDE TAHSİS
(Daraltıcı Yorum)**

Ferhat Koca

TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 38 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216 474 08 50
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Bu kitap

Türkiye Diyanet Vakfı Müttevelli Heyeti’nin 08.03.1996 tarihli
801-1 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Mart 1996
Üçüncü Basım: Mart 2022
ISBN 978-975-9548-07-0

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde, No: 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@tdv.com.tr
Sertifika No. 48058

Koca, Ferhat

İslâm hukuk metodolojisinde tahsis (daraltıcı yorum) / Ferhat Koca. – 3. bs.–
İstanbul ; Ankara : İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) ; Türkiye Diyanet Vakfı,
2022.

478 s. ; 23,5 cm. – (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 1060. İSAM Yayınları; 6. İlmî
Araştırmalar Dizisi ; 4)

Kaynakça ve dizin var.
ISBN 978-975-9548-07-0

İçindekiler

Takdim • 15

Önsöz • 17

Giriş

HUKUKTA METOT ve KANUNUN UYGULANMASI • 21

I. HUKUKTA METOT • 21

A. Tanımı ve Mahiyeti • 21

B. Çeşitleri • 2224

II. KANUNUN UYGULANMASI • 25

A. Yer Bakımından • 26

B. Zaman Bakımından • 26

C. Hükümlerinin Niteliği İtibariyle • 27

D. Hâkim Yönünden • 27

E. Anlam Bakımından • 30

1. Yorum Kavramı • 30

2. Yorum Ekolleri • 32

3. Yorum Çeşitleri • 36

4. Yorum Vasıtaları • 38

5. Yorum Metotları • 40

- a. Lafzî Yorum • 40
- b. Mantikî-Sistemantik Yorum • 41
- c. Tarihi Yorum • 42
- d. Teleolojik Yorum • 43

III. İSLÂM HUKUK METODOLOJİSİNDE KAYNAKLARDAN HÜKÜM ÇIKARMA METOTLARI • 44

Birinci Bölüm

TAHSİSİN UNSURLARI OLARAK HÂS ve ÂMMİN MAHİYETİ ve HÜKMÜ • 49

I. HÂS • 51

A. Mahiyeti • 51

- 1. Tanımı • 51
- 2. Çeşitleri • 57

B. Hükmü • 58

II. ÂM • 61

A. Mahiyeti • 61

- 1. Tanımı • 61
- 2. Kapsamı • 68
 - a. İstiğrak İfade Eder • 68
 - b. Cem' İfade Eder • 71
 - c. İstiğrak ve Cem'-i Killet Arasında Müşterektir • 72
- 3. Umum Niteliğine Sahip Oluş Bakımından Lafız ve Mefhumlar • 73
 - a. Lafızlar • 73
 - b. Mefhumlar • 81
- 4. Çeşitleri • 85
 - a. Kaynağı Bakımından • 85
 - b. Derecesi Bakımından • 86
 - c. Kastedildiği Mâna Bakımından • 87
- 5. Âm ile Mutlak Arasındaki Farklar • 88

B. Lafızları • 91

- 1. Umum Sîgaları • 92
- 2. Çeşitli Açılardan Lafızların Umumu • 94

- a. Vazolunduğu Mâna Bakımından Lafızlar • 95
 - a1. Hâs • 95
 - a2. Âm • 96
 - a3. Müşterek • 96
 - a4. Müevvel • 99
 - a5. Cem'-i Münekker • 99
- b. Mânada Kullanılışı Bakımından Lafızlar • 101
 - b1. Hakikat • 101
 - b2. Mecaz • 101
 - b3. Sarih • 103
 - b4. Kinaye • 103
- c. Mânaya Delâletinin Açıklığı ve Kapalılığı Bakımından Lafızlar • 104
 - c1. Mânaya Delâleti Açık Olanlar • 104
 - c2. Mânaya Delâleti Kapalı Olanlar • 105
- d. Mânaya Delâletinin Şekli Bakımından Lafızlar • 107
 - d1. İbarenin Delâleti • 107
 - d2. İşaretin Delâleti • 107
 - d3. Nassın Delâleti • 108
 - d4. İktizânın Delâleti • 109
 - d5. Mefhûm-i Muhâlefet • 112
- C. Hükmü • 113
 - 1. Hanefiler'e Göre • 115
 - 2. Cumhura Göre • 117

İKİNCİ BÖLÜM

TAHSİSİN MAHİYETİ ve KONUSU • 121

I. TAHSİSİN MAHİYETİ • 121

- A. Tanımı • 121
- B. Geçerliliği • 127
- C. Şartları • 131
- D. Çeşitleri • 132
- E. Sınırı • 132

1. Tahsisten Sonra Âm İçerisinde Cemi' Fertler Kalır • 133
 2. Âmmın Fertlerinin Sayısı Onun Müfred veya Cem'iliğine Bağlıdır • 134
 3. Tahsisten Sonra Geride Tek Bir Fert Kalır • 135
 4. Âmmın Fertlerinin Sayısı Tahsis Deliline Bağlıdır • 137
- F. Diğer Beyan Çeşitlerinden Farkı • 139
1. Nesih • 142
 - a. Tanımı • 142
 - b. Tahsis ile Nesih Arasındaki Farklar • 145
 - b1. Nitelikleri Bakımından • 146
 - b2. Delilleri Bakımından • 147
 - b3. Etkileri Bakımından • 148
 2. İstisna • 149
 - a. Tanımı • 149
 - b. Tahsis ile İstisna Arasındaki Farklar • 149
 - b1. Nitelikleri Bakımından • 151
 - b2. Delilleri Bakımından • 152
 - b3. Etkileri Bakımından • 152
 3. Takyid • 153
 - a. Tanımı • 153
 - b. Tahsis ile Takyid Arasındaki Farklar • 153
 - b1. Hanefiler'e Göre • 154
 - b2. Şâfiiler'e Göre • 156
 4. Hasr (Kasr) • 158
 - a. Tanımı • 158
 - b. Tahsis ile Hasr Arasındaki Farklar • 160
- II. TAHSİSİN KONUSU (MUHASSASLAR) • 161
- A. Lafızlar • 161
1. Vazolunduğu Mâna Bakımından • 164
 2. Mânada Kullanılışı Bakımından • 166
 3. Mânaya Delâletinin Açıklığı ve Kapalılığı Bakımından • 167
 4. Mânaya Delâletinin Şekli Bakımından • 169
- B. Mefhumlar • 171

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TAHSİS DELİLLERİ (MUHASSISLAR) • 181

I. TAHSİS DELİLİNİN TANIMI, ŞARTLARI ve ARAŞTIRMA GEREĞİ • 181

A. Tanımı • 181

B. Şartları • 181

1. Âm ile Aynı Kuvvette Olması • 182

2. Müstakil Olması • 183

3. Mukârin Olması • 186

C. Tahsis Delilini Araştırma Gereği • 190

1. Âm ile Amel Edebilmek İçin Tahsis Delilinin Araştırılması
Şart Değildir • 190

2. Âm ile Amelden Önce Tahsis Delilinin Araştırılması Şarttır • 192

II. ÇEŞİTLERİ • 197

A. Muttasıl Tahsis Delilleri • 197

1. İstisna • 198

2. Şart • 207

3. Sıfat • 210

4. Gaye • 213

5. Bedel • 217

6. Mef'uller • 219

7. Hal • 220

8. Temyiz • 221

9. Atf-ı Beyân • 221

B. Munfasıl Tahsis Delilleri • 222

1. Duyular (His) • 223

2. Akıl • 226

3. Şer'î Deliller • 237

a. Kur'ân-ı Kerîm • 237

b. Sünnet • 241

b1. Mütevâtir ve Meşhur Sünnet • 243

b2. Haber-i Vâhid • 244

b3. Hz. Peygamber'in Fiil ve Takrirleri • 253

- c. İcmâ • 260
- d. Sahâbe Mezhebi • 263
- e. Kıyas • 268
- f. Mefhumlar • 282
- g. İstihsan • 284
- h. Örf ve Âdet • 287
 - h1. Hususi Bir Nassı Tahsis • 292
 - h2. Umumi Bir Nassı Tahsis • 294
- ı. Maslahat-ı Mürsele • 303
 - ı1. Katî Nasları Tahsis • 309
 - ı2. Zannî Nasları Tahsis • 318
- j. İstishâb • 320
- k. Karîneler • 323
 - k1. Hususi Sebep • 324
 - k2. Siyak (Sözün Gelişi) • 336
 - k3. Zamir • 336
 - k4. Âmmın Şart, İstisna, Sıfat veya Bir Hükümle Takyid Edilmesi • 338
 - k5. Hâssın Âmmın Hükümüne Uygun Olması • 339
 - k6. Hâssın Âm Üzerine Atfedilmesi • 340
 - k7. Muhâtıb Olmak • 340
 - k8. Hz. Peygamber ve Ümmetini İçine Alan Hitaplar • 342
 - k9. Müslüman ve Kâfiri, Hür ve Köleyi Kapsayan Hitaplar • 343
 - k10. Müzekker ve Müenneslik İfade Eden Lafızlar • 344
 - k11. Konuşanın Övme veya Yermeyi Kastetmesi • 345
 - k12. Niyet • 346

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TAHSİSİN ETKİSİ ve MODERN HUKUKTAKİ DARALTICI
YORUM ile MUKAYESESİ • 353

I. TAHSİSİN ETKİSİ • 353

A. Tahsisten Sonra Âmmın Hükümü • 353

1. Hakikat veya Mecaz Olması Bakımından • 353

a. Hakikat Olur • 353

- b. Mecaz Olur • 355
- c. Hakikat veya Mecaz Anlamı Tahsis Deliline Bağlıdır • 356
- d. Tahsisten Sonra Geride Kalan Kısım İçin Hakikat,
Tahsis Edilen Kısım İçin Mecaz Olur • 358
- 2. Hüccet Olarak Devamı Bakımından • 360
 - a. Hücciyeti Devam Eder • 360
 - b. Hücciyeti Sona Erer • 367
 - c. Hücciyeti Konusunda Tevakkuf Gerekir • 368
- B. Tahsis Edilmiş Âm ile Kendisinden Husus Kastedilmiş
Âm Arasındaki Farklar • 369
- C. Âm ile Hâssın Çatışması (Teâruz) • 373
 - 1. Delillerden Biri Hâs Diğeri Âm İse • 376
 - 2. Deliller Arasında Bir Yönden Umum, Başka Bir Yönden
Husus Söz Konusu İse • 387

II. TAHSİSİN MODERN HUKUKTAKİ DARALTICI

YORUM ile MUKAYESESİ • 391

A. Mahiyetleri Bakımından • 397

B. Yorumu Yapanlar Bakımından • 400

C. Ekolleri Bakımından • 404

D. Vasıtaları Bakımından • 407

E. Uygulandıkları Alanlar Bakımından • 413

SONUÇ • 421

KAYNAKÇA • 429

DİZİN • 469

Takdim

Usule Katkı

Sevgili Ferhat Koca'nın *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis* isimli hacimli ve emek mahsulü tezi, müslümanların ilim ve zihin hayatlarında müşahede ettiğimiz yeni gelişmelerin bir örneğidir. Bu çalışma, konunun ve ilim dalının tabiatı icabı olarak “söylenmemişi söyleme, yapılmamışı yapma” anlamında “bilime bir yenilik” getirmemiş olsa da başarı ile yapılmış tahlil, tenkit ve tercihlerle usul ilmine bir katkı sağlamış, İslâm'ı anlama ve hayata geçirme cehdi içinde olanlara önemli bir anlama anahtarını bilerek kullanma imkânı vermiştir.

İslâm'ı anlatan, kural ve kurumlarını koyan naslar oldukça sınırlı, insanların ilişkileri ve meseleleri ise sınırsızdır. Sınırlının sınırsız kapsamı, eskinin yeniye yetişmesi, nasların evrensel boyutlarının yakalanabilmesi ichtihad adı verilen bir bilgi üretme, hükme varma, bilgiyi ve hükmü keşfetme aracı olacaktır. İctihad üç temel üzerine bina edilmiştir: Anlama ve yorum, kıyas, maslahat (fayda ilkesi). Elimizdeki tez, anlama ve yorum ichtihadında önemli ve geniş kapsamlı bir araç olan “tahsis” konusunu ele almıştır. Anlam, kavram ve kapsamı daraltma manasındaki tahsis problemlerin çözümünde daraltıcı değil, genişletici, nefes aldırıcı, yenileme ve genişlemeyi sağlayıcı bir rol oynamaktadır. Son zamanlarda daha yoğun olarak tartışılan “nasların evrenselliği / tarihselliği” konusunda da tahsisin önemli, hatta belirleyici bir yeri vardır. Tarihsellik tezi bir mânada, zaman ve şartlardan kaynaklanan bir “tahsis” çerçevesine girmektedir. Ne var ki, klasik usulcüler zaman ve şartlara (örfe, ihtiyaca, zarurete...) bağlı tahsisi sınırlı tutarken anılan tezi savunanlar, nasların önemli bir kısmını –bilinen usul kurallarının dışına çıkararak ve sağlam bir ölçüt de kullanamadan– tarihsel

sepetine atıvermişlerdir. Klasik usul erçeesinde yapılmış bulunan bu tez ise, nasları doğru anlama ve değerlendirme konusunda olduğu gibi, daha sağlam ölçütlere dayanarak hükümlerin tarihî olanlarını evrensel olanlardan ayırma konusunda da önemli açıklamalar getirmiş, fıkıh düşüncesinin bu istikamette kaydetmesi gereken gelişmeye bir giriş yapmıştır.

Tarihî ve lafzî yorum kaideleri yalnızca İslâm hukuk metodolojisine ait değildir. Diğer hukuk sistemleri de aynı kaideleri kullanmış, geçerlilik ve tutarlılığını tartışmışlardır. Bu açıdan bakıldığında Dr. Koca'nın tez çalışması başka hukuk istemleri üzerinde çalışan araştırmacılar için de değerli bir karşılaştırma kaynağı olacaktır.

Ağırbaşlı, azimli, hassas, gelişme mânasında değişmeye açık bir ilim yolcusu olan Ferhat Koca'yı –şifahî tebrik ve teşviklerime ek olarak– bir de burada tebrik ediyor, başarılarının devamını diliyorum.

Prof.Dr. Hayreddin Karaman

Önsöz

Kanunların lâyıkyı veçhile anlaşılması ve uygulanabilmesi için, onlara muhatap olan insanların dillerinin, çeşitli imkân ve ihtiyaçlarının dikkate alınması esastır. Kaldı ki sürekli değişen ve artan hayat hadiselerini sınırlı sayıdaki mansus hükümlerle zaptetmek zamanla imkânsız hale gelmektedir. İşte bu noktada, hukuk normlarının yoruma açık olması, onlara hayat olaylarıyla atbaşı gidebilmeleri için gerekli olan canlılık ve seyyaliyeti verir. İslâm hukuk literatüründe genel olarak “ictihad” kavramı ile ifade edilen bu faaliyet, şer’î nasların teşrîf kılınmalarındaki hakiki amacı ortaya çıkarma cehd ve gayretlerinin tamamını içine almaktadır.

Çağımızın değerli araştırmacılarından Muhammed Hamîdullah’ın çeşitli vesilelerle işaret ettiği gibi, eski milletlerin hemen hepsinin kendilerine mahsus birtakım kanunları ve hatta bunların birçok hacimli şerhleri bulunmakla beraber, müslümanlardan önce hukukun kaynakları, teşrîf, tefsir ve tatbik metotlarından bahseden “mücerret bir hukuk ilmi”, ne Doęu ne de Batı toplumları tarafından meydana getirilmişti. Dünya hukuk literatürü içerisinde orijinal bir mevkiye sahip olan ve müslümanların “hukukun kökleri” (usûlü’l-fıkh) adını verdikleri bu ilmin, günümüzdeki herhangi bir ilmî disiplinin adı ile eşitlenerek tanıtılması onun niteliklerini tam olarak yansıtmamakla birlikte, usul içerisinde önemli bir yer tutan tahsisin, hukuk normlarının tefsirini kendisine konu edinen hukuk metodolojisi içerisinde incelenmesi daha uygun görülmüştür. Zira tahsis, fıkh usulünün hemen bütün meseleleriyle yakın alâkası bulunmakla birlikte, daha çok lafzî kaidelere dayanarak şârî’in amacını beyan ve tefsir etmeye yönelik ictihadî bir faaliyettir ve nazarî değri yanında, usule ait bir yaklaşımın fûrûda ne gibi sonuçlara yol açtığını ve İslâm hukuk doktrinlerinin oluşumuna nasıl bir katkıda bulunduğunu tesbit bakımından da önemli bir mevkiye sahiptir.

Söz konusu kavramın incelendiği bu çalışma, 1993 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne İslâm hukuku doktora tezi olarak sunulmuş olup, bir giriş ile dört bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında hukukta metot meselesine ve kanunun uygulanma alanlarına ve bu arada özellikle onun anlam bakımından uygulanması demek olan yorum konusuna yer verilmiş, ayrıca İslâm hukuk metodolojisinde kaynaklardan hüküm çıkarma metotlarına ve lafızların mâna ile ilişkileri açısından tâbi tutuldukları ayrımlara işaret edilmiştir. Birinci bölümde hâs ve âm lafızların nitelikleri, kapsamları, sîgaları ve hükümleri, ikinci bölümde tahsisin tanımı, şartları, çeşitleri ve sınırı incelenmiş ve onun nesih, istisna, takyid ve hasr ile benzer veya farklı yönleri ve tahsisin vuku bulduğu alanlar tesbit edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde tahsis delillerinin şartları, bu delilleri araştırmanın gerekli olup olmaması ve tahsis delillerinin çeşitleri anlatılmıştır. Dördüncü bölümde ise tahsisin etkileri, tahsis edilmiş âm ile kendisinden husus kastedilmiş olan âm arasındaki farklar ve âm ile hâsın çatışması incelenerek modern hukuktaki “daraltıcı yorum” ile İslâm hukukundaki “tahsis” kavramları çeşitli açılardan mukayese edilmiştir.

Bu çalışma sırasında fukaha, mütekellimîn ve memzûc metodu benimsemiş olan çeşitli hukukçuların usulleri ile bunlardan bazılarının şerhlerine ve son dönemde yazılan bazı usul kitaplarına müracaat edilmiştir. Ayrıca nesih, istisna, his, akıl, kitap, sünnet, kıyas, istihsan, örf, maslahat... gibi konularda müstakil eserlerden ve modern hukukta ilgili literatürden imkân nisbetinde yararlanılmaya çalışılmıştır. Konular incelenirken birer örnekte iktifa edilmesi ve tez metninin kısa tutulması gayretlerine rağmen, usul külliyyatı içerisinde tahsisle ilgili geniş tartışmaların bulunması, ortaya hacimli bir metnin çıkmasına sebep olmuştur. Tartışmalar sırasında görüşler tarihî kronolojiye göre verilerek mezhep ve müellifler arasındaki karşılıklı etkileşimlerin tesbitine çalışılmış ve gerektiği hallerde bunlar arasında tercihler yapılmıştır. Kaynaklar dipnotlarda müelliflerinin vefat tarihlerine göre ve nisbeten kısaltılarak verilmiştir. Bu eserlerin tam isimleri bibliyografyada zikredilmiş, daha sonra da metinde kullanılan kısaltmalar parantez içerisinde gösterilmiştir. Metinde adı geçen şahıslarla bibliyografyada eseri kaydedilen müelliflerin ölüm tarihleri –bulunabildiği ölçüde– önce hicrî sonra da milâdî olarak belirtilmiştir.

Bu konunun tesbitinden telifine kadar geçen bütün safhalarda her türlü yardım ve katkılarını esirgemeyen danışman hocam sayın Prof.Dr. İbrahim

Kâfi Dönmeze teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, çalışmam sırasında her türlü problemimde müracaat ettiğim muhterem hocam Prof.Dr. Hayreddin Karaman'a, verimli bir çalışma ortamı sağlayan Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) sayın idare meclisi üyelerine ve kendilerinden yararlandığım bütün hocalarıma şükranlarımı sunarım. Diğer yandan çeşitli tenkit ve katkılarından dolayı İSAM'daki bütün araştırmacı arkadaşlarıma, eseri imlâ açısından *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin esaslarına uyması için okuyan Prof.Dr. Mustafa Özkan ve İsa Kayaalp'e, bibliyografyasını kontrol eden Dr. Mehmet Aykaç'a, tashihi ni yapan Mehmet Günyüzlü ve Nedret Topçu'ya, daktilosunu yapan Fazlı Durmuş ve tashih ile sayfa düzenini yapan Ender Boztürk'e, gerekli yayınları istifademize sunan İSAM Kütüphanesi personeline ve kitabın baskısında emeği geçen Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi çalışanlarına teşekkür ederim.

Prof.Dr. Ferhat Koca

Kasım 2011, Bağlarbaşı